

УДК 613:37-053.5

**ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА (50-90 рр. ХХ ст.)**

І.А. Горобець

аспірантка

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

У статті подано аналіз етапності актуалізації проблеми формування здорового способу життя школярів у 50-90-х рр. ХХ століття. Автором досліджено особливості формування здорового способу життя учнів у окреслений період. Зокрема, на основі проведеного історико-педагогічного пошуку виявлено позитивний досвід і недоліки у збереженні та зміцненні здоров'я молодших школярів саме у другій половині ХХ століття, що сприятиме розробці сучасної стратегії збагачення здоров'я учнів школи першого ступеня.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, здоров'я, молодші школярі, гігієнічне виховання, освіта.

Здоров'я людей – головна «візитна картка» соціально-економічної зрілості, культури і успішності цивілізованої держави. Одним із пріоритетних завдань загальноосвітніх закладів України є виховання свідомого ставлення школярів до свого здоров'я та здоров'я оточуючих, формування та закріплення гігієни особистості, збереження та зміцнення всіх складових здоров'я – психологічного, фізичного, соціального, духовного.

Аналіз науково-педагогічних джерел дає підстави стверджувати, що проблема формування здорового способу життя посідає важливе місце в освітній теорії і практиці виховання. Загальні теоретичні питання формування здорового способу життя висвітлені у роботах учених Г. Апанасенка, С. Бондаревського, О. Дубогай, С. Кириленко, В. Новосельського, В. Оржеховської, В. Платонова, О. Сухомлинської та ін.

Мета статті – проаналізувати розвиток проблеми формування здорового способу життя молодших школярів у 50-90-х рр. ХХ століття.

На основі урахування особливостей суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку країни, взаємозв'язку державної освітньої політики та суспільно-педагогічного руху, розвитку педагогічної науки, підвищення вимог і розробки нових підходів до формування здорового способу життя особистості науковцями визначено три базові етапи актуалізації проблеми формування здорового способу життя у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ ст. А саме: I період (50-60-х рр. ХХ ст.) – окреслення сукупності проблемних питань формування здорового способу життя школярів як педагогічної проблеми; II період (70-80-х рр. ХХ ст.) – інтенсивний розвиток теоретичних засад формування здорового способу життя школярів; III період (90-х рр. ХХ ст.) – акцентуація тих аспектів проблеми формування здорового способу життя, які лежать у площині саме гуманістичних засад педагогічної системи [1].

Так, перший період (початок 50-х рр.) ознаменувався вагогим внеском таких учених, як М. Антропова, В. Волкова, котрі започаткували перші комплексні психолого-педагогічні дослідження, зорієнтовані на виявлення впливу факторів освітнього середовища (насамперед навчального навантаження, включаючи заняття як у школі, так і вдома) на здоров'я учнів (працездатність, ступінь втоми, увага, стан зорових функцій) [2; 3].

Зауважимо, що особливістю цього періоду були вступ Олімпійського комітету Радянського Союзу до Міжнародного комітету (1951 р.), прийняття низки законів і урядових постанов, спрямованих на розвиток фізичної культури школярів. Важливого значення у формуванні здорового способу життя учнів на той час набуває оптимальна організація навчально-виховного процесу школи, що спрямована на збереження та зміцнення здоров'я дітей. Так, лише в 1959 р. на Україні було створено 161 нову школу-інтернат, де у дітей формуються трудові і громадські навички, активізується фізичне виховання [4, с. 4].

На Україні в 1959 році нараховувалось 1570 дитячих консультацій-поліклінік, які доглядали за здоров'ям дітей і надавали їм лікарську допомогу; було 36 тисяч ліжок в лікарнях для лікування хворих дітей. Більше 500 тис. дітей виховувались в дошкільних закладах [4, с. 5].

У 1959-1965 роках у деяких лікарнях м. Києва вивчався стан здоров'я школярів. У розробку ввійшли дані про 65 001 школярів 1959 р. та 107 953 осіб за 1965 рік. Вивчаючи дані про хвороби школярів у 1959 р., ми виявили таку картину: захворювання зубів (43,1 %), порушення осанки (4,5 %), ревматизм (2,7 %), хронічний тонзиліт (1,6 %), аномалії мови (0,85 %) тощо. Перелік

патологій складав 99,6 % усіх відхилень стану здоров'я школярів, виявлених при поглиблених медоглядах.

Аналіз архівних джерел засвідчує, що у 1965 р. стали активно виявлятися такі форми дитячої патології, як плоскостопість, захворювання нервової системи, печінки та жовчних шляхів, органів дихання не туберкульозної етіології, відставання в фізичному розвитку. Отож, порівнюючи отримані результати за 1959 та 1965 рр., дослідники визначили зміни в частотності та розширенні патології у школярів за семирічний період [4].

Важливим засобом формування здорового способу життя у 50-60-х ХХ ст. роках було гігієнічне виховання школярів. Зокрема, в постанові ЦК КПРС і Раді Міністрів СРСР (1968 р.) про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи вказується не тільки на те, щоб дати учням міцні знання з основ наук, але й на необхідність піклування школи про збереження здоров'я. У значній мірі цьому сприяє правильна гігієнічна організація навчальної роботи школяра, головне завдання якої полягає в тому, щоб не допускати перевтоми учнів на уроках і швидкого зниження їх працездатності під час виконання домашніх завдань.

Основним чинником у гігієнічній організації уроку вважають його тривалість. Максимально і в першому, і в десятому класі вона становила 45 хвилин. Відтак, цілком передбаченою є потреба в поступовому переході від режиму дитячого садка або домашнього розпорядку дня до шкільного. Таким перехідним етапом мав бути перший клас шкільного навчання дитини. Першокласникам рекомендовано 35-хвилинні уроки, особливо в першому півріччі. Педагогічним радам шкіл надано право встановлювати тривалість уроку в першому класі 35 хвилин. На жаль, на такі вимоги в школах не зважають, пояснюючи це труднощами технічного порядку. Ми погоджуємося з думкою дослідників про те, що працівникам освіти, гігієністам, а можливо й архітекторам слід разом, спрямувати зусилля щодо усунення перешкод, що заважають звести тривалість уроку в перших класах до гігієнічної норми [5].

Слід зазначити, що в цей період пріоритетними завданнями освітніх закладів набула раціональна організація уроку, за якою передбачено чергування праці та відпочинку, запобігання перенавантаженню школярів навчальною та виробничою діяльністю.

На досліджуваному етапі український педагог-новатор В. Сухомлинський в освітньому процесі приділив особливу увагу дітям з особливими потребами. Він застосував термін «ліккарська педагогіка», або «медична педагогіка», головним для якої вважав:

- «– щадити легко вразливу хворобливу психіку дитини;
- всім стилем, спосіб шкільного життя відвертати дітей від сумних думок і переживань, пробуджуючи в них життєрадісні почуття;
- ні за яких обставин не дати дитині зрозуміти, що до неї ставляться як до хворої» [6].

Отже, аналізуючи підходи, запропоновані В. Сухомлинським, бачимо, що сьогодні таку науку називають інклюзивною педагогікою, інклюзивною освітою.

Маємо зауважити, що характерною особливістю досліджуваного періоду є недостатня цілісна педагогічна система формування здорового способу життя, яка б допомагала виробленню уваги у молодших школярів, свідомого ставлення до свого здоров'я, прищеплюванню гігієнічних навичок, вихованню інтересу до систематичних занять фізичними вправами. Однією з причин цього вважалось те, що контроль за станом фізичного розвитку школярів покладался на вчителя фізичної культури, а не на весь педагогічний колектив. Унаслідок цього з переходом школярів із класу в клас зростала кількість учнів з порушеннями постави, плоскостопістю, короткозорістю [2].

Другий період (70-80 рр. ХХ ст.) характеризувався інтенсивним розвитком науково-методичних засад формування здорового способу життя школярів.

На державному рівні проводилось обговорення проблеми збереження та зміцнення здоров'я школярів і відображалось у державних документах: Конституції СРСР (1977 р.), Законі «Про реформу загальноосвітньої та професійної школи» (1984 р.), «Комплексній програмі робіт щодо посилення профілактики захворювань та зміцнення здоров'я населення СРСР на період до 1990 року» (1989 р.) тощо.

У цей період Колегією Міністерства освіти УРСР та Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів Української РСР (1976 р.) було зобов'язано обласні, Київський, і Севастопольський міські відділи народної освіти, спорткомітети здійснити низку заходів, а саме:

– вивчити стан роботи з фізичного виховання та розвитку дитячо-юнацького спорту в загальноосвітніх та спортивних школах, результати діяльності шкіл обговорити на спеціальних засіданнях рад народної освіти і спорткомітетів, на педагогічних радах шкіл і затвердити перелік заходів, у яких передбачено докорінне поліпшення навчальної, позакласної та позашкільної роботи з фізичної культури і спорту;

– рекомендувати відділам народної освіти, керівникам шкіл здійснити, де є можливість, перехід на викладання фізичної культури в 1-3 класах учителями фізичного виховання;

– практикувати в школах проведення семінарів для вчителів 1-3 класів та вихователів груп продовженого дня щодо питань організації та методики занять з фізичної культури;

– вимагати від відділів народної освіти, директорів загальноосвітніх і дитячо-юнацьких спортивних шкіл постійного керівництва та контролю за якістю виконання навчальних програм з фізичної культури, а також поліпшення позакласної і позашкільної спортивної роботи, організаційного зміцнення колективів фізкультурних загальноосвітніх шкіл [7].

У 1976 р. при НДІ педагогіки УРСР створено лабораторію з проблем навчання та виховання дітей шестирічного віку, яку очолювали відомі українські учені М. Богданович, М. Вашуленко, О. Савченко, Н. Скрипченко. Аналіз наукових публікацій засвідчує, що співробітники лабораторії надавали важливого значення організації режиму дня, навантаженню, відпочинку й харчуванню дітей, наполягали на правильному розподілі тижневого навантаження, та складанні розкладу, рекомендували зміст діяльності груп продовженого дня насичувати різноманітними іграми, систематичними фізкультурно-оздоровчими заходами [8].

Значущими в цей період є роботи, присвячені питанню перевантаження першокласників, попередження перевтоми молодших школярів. С. Шамаєва у статті «Про перевантаження першокласників» пропонує запобігати перенавантаженню школярів, урізноманітнити педагогічні прийоми, вводити музичні паузи на уроках, посилити емоційний вплив у процесі навчальної діяльності, використовувати всі можливості для того, щоб заняття переносити за межі класної кімнати. Зокрема дослідниця акцентує на тому, що метою шкільної освіти повинно бути не лише навчання й виховання та оздоровлення учнів [9].

Аналіз звітів обласних (зокрема, Ворошиловградської та Волинської) відділів народної освіти про стан фізичного виховання учнів початкових, семирічних та середніх шкіл засвідчує, що з кожним роком поліпшувалось фізичне виховання у школах (1977 р.). У деяких закладах покращилась якість позашкільної спортивно-масової роботи, що значною мірою сприяло підвищенню спортивної майстерності учнів. Але, на жаль, в більшості шкіл цих областей не було виділено кімнати для проведення занять з фізичного виховання, не обладнано спортивні майданчики відповідно до чинних типових проектів. До обладнання спортивних майданчиків не достатньо залучалися шефські та комсомольські організації, батьківські комітети [7].

Відділу фізичного виховання Міністерства освіти УРСР разом з відповідними відділами Спорткомітету УРСР рекомендовано «в 1977 році розробити програми семінарів для вчителів 1-3 класів і вихователів груп продовженого дня, підготувати методичні розробки для юних інструкторів з спорту, які проводять спортивні заняття з молодшими школярами» [7, с. 20].

Вивчення історико-педагогічних аспектів окресленої проблеми засвідчує, що питання фізичного виховання школярів широко обговорювалося на XVII з'їзді ВЛКСМ і XXII з'їзді ЛКСМУ. Так, у резолюції XVII з'їзду комсомолу зазначалось: «Важливе значення має робота з піонерами і школярами у канікулярний період, її слід спрямувати на зміцнення здоров'я, моральне і фізичне загартування учнів, залучення їх до суспільно корисних справ». Крім того, на постійному піклуванні про здоров'я школярів, їх фізичному загартуванні наголошено в інших документах, зокрема, в постанові травневого Пленуму ЦК Компартії України, «Законі Української РСР про народну освіту», затвердженому останньою сесією Верховної Ради УРСР [10].

80-ті роки XX століття є визначним періодом для людства. Саме тоді створюється новий міждисциплінарний науково-педагогічний напрям «валеологія». Термін запропонований професором І. Брехманом. У 1987 р. науковець випускає першу монографію з окресленої проблеми, в якій зазначалось, що наука про здоров'я повинна бути інтегральною, сформованою на основі екології, біології, психології, медицини, теорії та практики фізичної культури й інших наук [11]. Цього ж року професором Г. Апанасенко в Україні створюється кафедра валеології в Київському інституті вдосконалення лікарів.

Вагоме місце у формуванні здорового способу життя школярів мала школа. Саме 1980 рік став особливим у цьому плані для освіти. Адже тоді почалася підготовка до XXII Олімпіади, викликавши новий розмах фізкультурно-спортивної роботи у школах. Велика увага зосереджувалася на зміцненні бази, будівництві нових майданчиків, створенні широкої мережі спортивних гуртків і секцій. Так, згідно з наказом міністра освіти УРСР № 16 від 22 січня 1980 р., в якому проаналізовано рівень фізичного виховання школярів та визначено конкретні заходи щодо зміцнення навчально-матеріальної бази шкільного спорту, акцентовано увагу на підвищення якості викладання фізичної культури, активізації позакласної спортивно-масової роботи.

У досліджуваній період фізична культура у школі була спрямована на зміцнення здоров'я учнів, їх фізіологічний і фізичний розвиток. Загалом же фізкультурний рух, відображаючи соціальні вимоги розвитку радянського суспільства, на думку дослідників, сприяв збереженню та зміцненню інтелектуального потенціалу країни [10, с. 4]. До того ж позитивним чинником на той час було запровадження нового Всесоюзного комплексу ГПО – багаторічна програма здоров'я радянських людей. Його чотири ступені охоплюють дітей шкільного віку. У багатьох школах проводиться робота під девізом «Кожному випускникові – значок ГПО» [10, с. 5].

На державному рівні у цей період поставлено завдання: перетворити масовий фізкультурний рух у всенародний [10, с. 6].

Зауважимо, що такий стан справ – ототожнення здоров'я дітей з організацією фізичного виховання – пояснюється значною мірою панівною на той час філософією освіти, парадигма якої віддзеркалювала загальне ставлення до здоров'я людини як до чинника відтворення робочої сили, тобто воно розумілося не як самоцінність, а як засіб підготовки відповідного «матеріалу» для виробництва [6].

Таким чином, до кінця 80-х рр. XX ст. в Україні ще не було сформовано комплексної системи щодо формування здорового способу життя, збереження й зміцнення здоров'я молодших школярів.

Третій період (90-ті рр. XX ст.) актуалізації проблеми формування здорового способу життя позначено зміною законодавчої бази України, за якою створено правові передумови не лише для переоцінки самого визначення громадського здоров'я, але й для реформи всієї вітчизняної системи охорони здоров'я.

Приєднання України до Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (1991 р.) вимагало конкретних урядових дій для створення сприятливих умов розвитку дітей, що вплинуло на важливе ставлення країни щодо питання охорони здоров'я дітей. Отож, розробляється низка документів, в яких здоров'я людини, формування здорового способу життя визначено пріоритетними завданнями: Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (1993 р.), Державна програма «Освіта» (1993 р.), «Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні» (1994 р.), Національна програма «Діти України» (1996 р.), Комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998 р.), закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (1999 р.) [1]. До того ж у 90-рр. XX ст. в Україні значної уваги було надано врахуванню світових тенденцій поліпшення стану здоров'я населення через освіту. Серед найважливіших стратегічних завдань національних програм («Освіта. Україна XXI ст.»), «Діти України», «Здоров'я через освіту») були визначені всебічний розвиток людини і становлення її духовного, психічного і фізичного здоров'я.

Розв'язання проблеми формування здорового способу життя школярів у 90-х рр. здебільшого спиралося на основні принципи валеології (збереження, зміцнення та формування здоров'я) [7]. В цей період у загальноосвітніх закладах вводяться навчальні курси «Основи валеології» та «Основи здоров'я».

На досліджуваному етапі у навчальних закладах з'являються нові поняття як «школа здоров'я», «здоров'язберігаючий навчально-виховний процес», «здоров'язберігаючі освітні технології».

Виникнення цих шкіл у вітчизняній системі освіти пов'язане з приєднанням України в 1995 р. до Проекту зі створення «Шкіл здоров'я» (або «Шкіл сприяння здоров'ю»), розробленого в 1991 р. Європейською Комісією, Радою Європи та Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Таким чином, історико-педагогічний опис дозволяє конкретизувати певні недоліки, що вплинули на позитивну динаміку розв'язання проблемних питань формування здорового способу життя молодших школярів у досліджуваній період. По-перше, ефективному розв'язанню набули переважно фізичне й гігієнічне навчання й виховання. По-друге, у школі не було створено цілісної педагогічної системи формування здорового способу життя молодших школярів, яка б сприяла ефективному вирішенню завдань формування здоров'я на різних етапах їх навчання в школі. По-третє, основним завданням держави було визначено перетворення масового фізкультурного руху у всенародний, а не забезпечення збереження й зміцнення здоров'я школярів.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку полягають у конкретизації критеріїв конструктивності системи формування здорового способу життя молодших школярів в умовах сучасного освітнього простору.

1. Єрмакова Т. Етапи розвитку ідей формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга пол. XX століття) / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія, та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорт. 2010. – № 4. – С. 29-36.
2. Антропова М. В. Гигиенические требования к организации уроков труда в школьных учебных мастерских / М. В. Антропова, Л. М. Михайлова, Г. П. Сальникова, Ц. Л. Усищева // Гигиена политехнического обучения. – М. : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1959. – С. 3-7.
3. Волкова Н. В. Гигиеническое воспитание школьников / Н. В. Волкова. – М. : Медицина, 1973. – 23 с.
4. Недельский В. П. Сдвиги в состоянии здоровья школьников за 1959-1965 гг. / В. П. Недельский, О. М. Цибаровский. – К. : Актуальные вопросы охраны здоровья детей и подростков, 1967. – С. 27-30.
5. Третяк М. А. Гігієнічна організація навчальної роботи школяра / М. А. Третяк // Радянська школа. 1968. – № 11 – С.16-20.
6. Сухомлинська О. В. Думки В. О. Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі / О. В. Сухомлинська // Рідна школа. – 2012. – С. 2-7.
7. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К. : Радянська школа, 1977. – № 1. – С. 24-27.
8. Скрипченко Н. Організація навчально-виховного процесу у 1 класі одинадцятирічної загальноосвітньої школи. Методичні рекомендації / Н. Скрипченко. – К. : Радянська школа, 1988. – 61 с.
9. Шамаєва С. Е. О перегрузке первоклассников / С. Е. Шамаєва // Начальная школа. – М. : Просвещение, 1977. – № 2. – С. 64.
10. Бака М. М. Фізична культура і спорт у школі / М. М. Бака // Радянська школа. – 1980. – № 7(610). – С. 33 – 35.
11. Шувалова И. Н. Сущность и перспективы развития валеологии в начале XXI в. / И. Н. Шувалова // Гуманітарні науки, 2011.– № 4. – С. 110-114.

Горобец І. А. Развитие проблемы формирования здорового образа жизни младших школьников в 50-90 гг. XX века

В статье представлен анализ периодов развития проблемы формирования здорового образа жизни школьников в 50-90-х гг. XX века. Автором исследованы особенности формирования здорового образа жизни учащихся в указанный период. В частности, на основе проведенного историко-педагогического поиска обнаружен положительный опыт и недостатки в сохранении и укреплении здоровья младших школьников во второй половине XX века.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, здоровье, младшие школьники, гигиеническое воспитание, образование.

Horobets I. A. Development of the Problem of the Healthy Lifestyle Formation of the Junior Schoolchildren in the 1950s-1990s.

The article gives the analysis of the periods of development of the problem of the healthy lifestyle formation of the junior schoolchildren in the 1950s-1990s. The author studies the peculiarities of the formation of the healthy lifestyle of schoolchildren during this period. In particular, on the basis of the conducted historical and pedagogical research, positive experience and disadvantages in health maintenance and promotion of junior pupils in the second half of the twentieth century have been found.

Key words: healthy lifestyle, health, junior schoolchildren, hygienic education, education.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Плахотнік О.В.